

COMMENTARIA

Zbigniew NERCZUK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

 <https://orcid.org/0000-0001-7951-1601>

**POCHWAŁA CZŁOWIEKA POSZUKUJĄCEGO
W MONOGRAFII D. KUBOKA PT. *KRYTYCYZM,
SCEPTYCYZM I ZETETYCYZM WE WCZESNEJ
FILOZOFII GRECKIEJ*, WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO, KATOWICE 2021**

IN PRAISE OF A SEARCHING MAN IN D. KUBOK'S *KRYTYCYZM, SCEPTYCYZM
I ZETETYCYZM WE WCZESNEJ FILOZOFII GRECKIEJ*
WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO, KATOWICE 2021

D. Kubok's monograph entitled *Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej filozofii greckiej* (*Criticism, Skepticism and Zeteticism in Early Greek Philosophy*) addresses the issue of critical themes in early Greek thought. The work aims not to discuss skeptical antecedents but to find critical attitudes and motives in Greek literature (from Homer to the Sophists) using the author's understanding and typology of criticism, skepticism and zeteticism.

Keywords: philosophical criticism, ancient skepticism, Pyrrho, Sextus Empiricus, pre-Socratics

Słowa kluczowe: krytycyzm filozoficzny, sceptycyzm antyczny, Pyrron, Sekstus Empiryk, presokratycy

Z antycznym sceptycyzmem wiąże się bardzo poważny problem rekonstrukcyjny, który ma u swego źródła wiele przyczyn. Są wśród nich m. in. programowe milczenie Pyrrona – „ojca” sceptycyzmu na temat własnej nauki, zaginięcie prac

głównych przedstawicieli nurtu, wieloznaczność terminu „sceptycyzm” (Ziemińska 2013: 21–37), nieciągłość nurtu „pyrrońskiego” (Brochard 1923)¹, „podobieństwo” (*koinōnia*) zachodzące pomiędzy nurtem pyrrońskim a doktrynami mu pokrewnymi (Sextus Empiricus 1958: I 210–241), niezgoda w ocenie antecedenencji sceptycznych w dwu głównych zachowanych źródłach, czyli w pracach Sekstusa Empiryka i Diogenesa Laertiosa (Barnes 1992), i wreszcie niespójność i niejednorodność najbardziej znaczącej prezentacji późnego pyrronizmu zawartej u Sekstusa Empiryka. W wyniku wspomnianych wyżej trudności w interpretacji tego niejednorodnego i historycznie długotrwałego zjawiska zrodziła się wśród badaczy, by użyć terminu sceptycznego, wielka „niezgoda” (*diaphōnia*) w odniesieniu do metody, celu, znaczenia i oceny tego nurtu.

Niewątpliwie jest, że ostatnie lata przyniosły prawdziwy renesans światowych badań nad sceptycyzmem antycznym, którego głównym źródłem jest, w naszej ocenie, duże zainteresowanie sceptycyzmem historyków filozofii z kręgu analitycznego, przyciągniętych epistemologiczną problematyką zawartą w nurcie sceptycznym. W ciągu ostatnich dekad ukazały się setki opracowań poświęconych różnym aspektom sceptycyzmu oraz bardzo wiele nowych tłumaczeń prac Sekstusa Empiryka (Sextus Empiricus 2019a: 11–18), będących wynikiem prac takich badaczy jak: J. Annas, J. Barnes, M. Burnyeat, B. Mates, M. Frede, G. Fine, R. Hankinson, M. Nussbaum, G. Striker, J. Brunschwig, P. Pellegrin, R. Bett, F. Decleva Caizzi, L. Floridi, A. Russo, E. Spinelli, D. Machuca i wielu innych.

Na tym tle mało okazałe wygląda stan prac nad sceptycyzmem opublikowanych w Polsce w XIX i XX wieku. W roku 1972 L. Joachimowicz (1972: 7) mógł z całym przekonaniem napisać: „W przeciwieństwie do innych kierunków filozoficznych, jak stoicyzm, platonizm czy epikureizm, sceptycyzm jest w Polsce stosunkowo mało znany”. Choć opinia L. Joachimowicza na temat ubóstwa opracowań poświęconych sceptycyzmowi w j. polskim była zasadniczo słuszna, to w przedstawionej przez badacza bibliografii pominiętych zostało kilka prac autorów polskich. Oprócz dwu tomów monografii A. Krokiewicza (1964, 1966), które znalazły się na liście L. Joachimowicza, należałoby wspomnieć o XIX-wiecznym tekście M. Wiszniewskiego pt. *Sextus Empiricus. O sceptycyzmie* (1976). W okresie międzywojennym XX wieku opublikowany został cykl tekstów A. Krokiewicza poświęconych pyrronizmowi oraz sceptycznej Akademii (Krokiewicz 1927, 1928, 1929, 1930, 1931) oraz sporządzony przez niego pierwszy polski przekład *Zarysów pyrrońskich* Sekstusa Empiryka (Sextus Empiricus 1931). Ponadto, ukazały się wtedy dwa niewielkie teksty I. Dąbskiej (1931, 1939). Po roku 1945 opublikowane zostały wspomniane już wyżej monografie na temat antycznego sceptycyzmu autorstwa L. Joachimowicza

¹ Za V. Brochardem (1923) przyjmuje się schemat rozwoju sceptycyzmu antycznego, opisujący wątki protosceptyczne w tekstach filozofii presokratejskiej, Sokratesa i sokratyków, następnie sceptycyzm pyrroński, sceptycyzm Akademii platońskiej, sceptycyzm Ajnezydemosa i Agryppy oraz empiryczny sceptycyzm późno antyczny Menodota i Sekstusa.

oraz A. Krokiewicza (w dwu tomach), artykuły I. Dąbskiej (1948, 1968), rozdział w pracy monograficznej poświęcony Pyrronowi autorstwa A. Krokiewicza (1974), rozdział w pracy B. Wiśniewskiego na temat wpływu sofistyki na Arystotelesa, Epikura, stoików i sceptyków (1966), a ponadto wydania fragmentów Karneadesa i Filona z Larissy (1970, 1982). W roku 1970 opublikowany został przekład *Przeciw logikom* Sekstusa Empiryka sporządzony przez I. Dąbską (Sekstus Empiricus 1970).

Niewątpliwe ożywienie w polskich badaniach nad nurtem sceptycznym nastąpiło w ostatnich dwu dekadach, w dużej mierze dzięki syntetycznej pracy poświęconej sceptycyzmowi w dziejach filozofii autorstwa R. Ziemińskiej (2013) oraz dzięki pracom D. Kuboka, omawiającym wątek krytyczny w myśli greckiej.

Zwieńczeniem dotychczasowych badań nad krytycyzmem i sceptycyzmem antycznym prowadzonych przez D. Kuboka jest obszerna monografia *Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej filozofii greckiej*. Ze względu na swoją wieloaspektowość i szeroki zakres tematyczny nie daje się ona ująć w proste ramy. W swojej *Części pierwszej* praca ta podejmuje próbę uporządkowania znaczeń związanych z pojęciami „krytycyzm”, „sceptycyzm” i „zetetycyzm” (s. 31–146), a w *Części drugiej* przedstawia systematyczne omówienie wczesnej myśli greckiej z perspektywy autorskiej terminologii (s. 147–531).

Punktem wyjścia dla monografii D. Kuboka jest problem istoty i źródeł sceptycyzmu, a także różnicy pomiędzy nurtem sceptycznym a myślą dogmatyczną czy koncepcjami innych szkół (bądź myślicieli), których poglądy są zbieżne ze sceptycznymi. Że był to problem bardzo ważny już w starożytności, dowodzą wypowiedzi Sekstusa Empiryka i Diogenesa Laertiosa, dwu głównych zachowanych źródeł na temat pyrronizmu. W I księdze *Zarysów pyrronskich* Sekstus poświęca ostatnią część I księgi (Sextus Empiricus 1958: I 210–241) refutacji rzekomych podobieństw między pyrronizmem a „filozofiami sąsiadującymi”, w której odrzuca związki szkoły sceptycznej z myślą Heraklita, Demokryta, cyrenaików, Protagorasa, akademików i empiryczną szkołą medyczną (Sekstus Empiryk 2019: 110–123). W odróżnieniu od Sekstusa Empiryka, Diogenes Laertios w żywocie Pyrrona, nawiązując do źródeł pyrronizmu, bez skrępowania i programowo wskazuje na cały szereg podobieństw między pyrronizmem a wybranymi poglądami zawartymi u Homera, Archilocha, Eurypidesa, Ksenofanesa, Zenona z Elei, Demokryta, Platona, Empedoklesa i Heraklita (DL IX 71-73).

Te dwa główne przekazy przyczyniły się do ogromnego zamieszania związanego z odpowiedzią na pytanie o źródła i istotę sceptycyzmu. Sprzeczne tendencje, jakie te fundamentalne dla naszej wiedzy o sceptycyzmie źródła przejawiają – tendencja izolacjonistyczna Sekstusa, zmierzająca do marginalizowania podobieństw i oddalenia tezy o związkach pyrronskiej *agoge* z innymi prądami filozoficznymi oraz skrajnie odmienne dążenie Diogenesa Laertiosa do oparcia pyrronizmu na autorytecie dawnych literatów i filozofów – stały się źródłem wielu interpretacji, w których mieszają się różne perspektywy badawcze.

Z jednej strony przekazy te skłaniają do badań historyczno-filozoficznych, sprowadzających się do analizy historycznych i ideowych zależności zachodzących pomiędzy wzmiankowanymi w obu źródłach doktrynami zbieżnymi z pyrronizmem a myślą Pyrrona i przedstawieniem pyrronizmu u Sekstusa Empiryka. Jak już wspomnieliśmy wyżej, taka rekonstrukcja jest jednak zadaniem ogromnie trudnym w realizacji, zważywszy na zaginięcie większości źródeł, nieciągłość tradycji pyrronńskiej, zbieżność wątków obecnych w nurcie pyrronńskim z poglądami obecnymi u innych myślicieli i szkół, niechęć, jaką przejawia Sekstus do swoich „pyrronńskich” poprzedników (np. Ajnezydemosa) czy też niewielką wiedzę o początkach pyrronizmu, która tak widoczna jest w przypadku przekazów Sekstusa dotyczących Pyrrona.

Z drugiej strony, informacje zawarte u Sekstusa i Diogenesa Laertiosa stanowią inspirację do badań o charakterze systematycznym, przykładających mniejszą wagę do określenia historycznych zależności i do rekonstrukcji transmisji idei a większą do określenia podobieństw pojęciowych i argumentacyjnych. Do tego drugiego nurtu zaliczyłbym książkę D. Kuboka, która jest wedle deklaracji Autora próbą systematyzacji problemu istoty i źródeł motywów sceptycznych, polegającą na przyjęciu pewnej typologii zjawisk o charakterze „krytycznym”, a w dalszej części przedstawieniu ich obecności w greckiej tradycji literacko-filozoficznej (s. 16).

Cechą szczególną monografii D. Kuboka jest metoda badawcza, która różni się od tej perspektywy, z jaką spotykamy się w dotychczas opublikowanych polskich pracach historyczno-filozoficznych. Poza nielicznymi próbami analitycznej interpretacji tekstów czy problemów filozofii antycznej podejmowanych w XX wieku przez K. Ajdukiewicza czy współcześnie przez niektórych logików, zdecydowana większość prac opublikowanych przez polskich badaczy filozofii antycznej mieści się w kręgu rekonstrukcji historycznej. Tym samym różni się od dominującej obecnie w krajach anglosaskich (a zakreślającej coraz szersze kręgi) tradycji logicznej analizy tekstów.

Zadanie, którego podejmuje się D. Kubok w swej książce, jest prawdziwym wyzwaniem, wymagającym obszernej lektury i obejmującym bardzo szeroki zakres zarówno badań ogólnych, jak i bardzo szczegółowych. Jednak Autor umie w realizacji tego zadania odnaleźć własną drogę. Jej przedstawienie znajduje się na początku książki w postaci wstępu odnoszącego się do zależności pomiędzy dwiema sferami pracy – jej warstwy historycznej i systematycznej (s. 18–23). W tym metodologicznym wstępie Autor przedstawia fundamenty metody, na której oparta jest praca. Z jednej strony przywołuje rozważania na temat warsztatu historyka filozofii i celu historycznej rekonstrukcji, z drugiej omawia specyfikę interpretacji tekstów dawnych z perspektywy współczesnej. Autor ma pełną świadomość opozycji, jaka zachodzi pomiędzy nurtem rekonstrukcji „porównawczej” („kontekstowej”) oraz nurtem rekonstrukcji „genetycznej” (s. 19–20). Metoda porównawcza stara się zrekonstruować myśl dawną przy użyciu terminologii wypracowanej później. Z kolei metoda genetyczna dąży do rekonstrukcji myśli

danego autora czy ruchu filozoficznego w kontekście tamtej epoki. Autor bardzo trafnie wskazuje na ograniczenia obu tych metod interpretacyjnych i przyjmuje sugestię J. Gajdy-Krynickiej (2007: 24), wedle której obie metody powinny ze sobą współpracować (s. 20).

Przyjęta przez Autora metoda nadaje książce charakter autorski i unikatowy. Praca D. Kuboka łączy bowiem w sobie obie wyżej wzmiankowane metody. Nie jest to praca wyłącznie o charakterze interpretacji genetycznej, ponieważ w części poświęconej interpretacji wczesnej myśli greckiej (*Część druga*) nie dąży się do rekonstrukcji antecedenencji sceptycznych we wczesnej myśli greckiej, ale do odsłonięcia tego, co Autor określa jako „ślady szeroko rozumianego S i Z” (s. 16), czyli ukazania obecności motywów odpowiadających przyjętemu przez Autora znaczeniu „sceptycyzmu” (S), „krytycyzmu” (K) i „zetetycyzmu” (Z) wraz z ich wypracowaną typologią. Nie jest to także praca o charakterze ściśle „porównawczym” i „analitycznym”, ponieważ nie używa się w niej języka logiki ani nie dąży się do formalizacji twierdzeń. Specyfika tej pracy polega na tym, że łączy ona w sobie metodę analityczną, gdy odnosi pewne rozumienie terminów „sceptycyzm”, „krytycyzm” i „zetetycyzm” do wybranych obszarów wczesnej myśli greckiej, z metodą „genetyczną”, gdy posługuje się aparatem i metodą historyka filozofii, a także, gdy wykorzystuje do tego celu rozumienie głównych kategorii wypracowanych na podstawie przekazu późnoantycznego sceptyka Sekstusa Empiryka. Autor podkreśla, że obie metody – historyczna i porównawcza są stosowane w pracy w sposób komplementarny.

Warte uwagi jest to, że D. Kubok jest świadomy potencjalnych zarzutów stawianych metodologicznemu aspektowi pracy i krytyki uogólnień, które pojawiają się w części historycznej pracy. Autor bardzo trafnie odiera możliwe zarzuty ze strony zwolenników rekonstrukcji historycznej, podkreślając, że cele, które sobie stawia, nie ograniczają się jedynie do rekonstrukcji historycznej *sensu stricto*. Stąd też w pracy pojawiają się odwołania do dyskusji na temat relacji między dwoma omówionymi wyżej trendami, dążenie do starannego wyjaśnienia własnego stanowiska (s. 20–28), podkreślenie „autorskiego” charakteru badań (s. 23), zaznaczenie „świadomości ryzyka i odpowiedzialności” (s. 23), a także wskazanie, że typologia stanowiąca punkt wyjścia dla badań historycznych jest „w jakiejś mierze arbitralna” (s. 13), ponieważ nie są to kategorie, którymi posługiwali się starożytni, ale w pracy dokonuje się przekładu dawnych treści na nowy język.

Ze względu na dwojaki cel – systematyczny oraz historyczny – praca jest pod względem struktury dwudzielna. *Część pierwsza* książki (*Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm*) poświęcona jest metodologicznemu wprowadzeniu, omówieniu istoty, funkcji i typologii trzech głównych terminów: krytycyzmu (I 1–2), sceptycyzmu (I 3) i zetetycyzmu (I 4).

W *Części drugiej* (*Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej filozofii greckiej*), składającej się z pięciu rozdziałów, poszukuje się śladów obecności przedstawionych w *Części pierwszej* „krytycyzmu separacyjnego” (s. 149–187),

„krytycyzmu antydogmatycznego” (s. 189–364), „krytycyzmu epistemologicznego” (s. 365–390), „allokrytycyzmu” i „autokrytycyzmu” (s. 391–441) oraz „synkrytycyzmu” (s. 443–531) we wczesnej myśli greckiej.

W *Części pierwszej* w aneksie do obszernego przeglądu różnych propozycji rozumienia „krytycyzmu” Autor – na podstawie własnej analizy czasownika *krinō* u Homera i Hezjoda – przedstawia typologię krytycyzmu, wyróżniając krytycyzm „separacyjny”, „osądzający”, „porządkujący”, „wolicjonalny” i „interpretacyjny”.

Szczegółowe rozumienie wybranych rodzajów krytycyzmu omówione jest w *Rozdziale II*. Krytycyzm separacyjny, będący „w najogólniejszym zarysie” zdolnością odróżniania, oddzielania, separacji” (s. 67), jest uznawany przez Autora za źródłową formę krytycyzmu i fundament innych typów krytycyzmu. D. Kubok wysuwa hipotezę, że „być może filozofia źródłowo wyrosła ze zdolności separacji lub rozpoznawania miar i granic” (s. 68). Krytycyzm osądzający przedstawiany jest bliżej w swoich dwu postaciach krytycyzmu „antydogmatycznego” i „epistemologicznego” (s. 71–74). Powyższe trzy typy krytycyzmu określają zarazem ramy projektu badawczego, jakim jest odnalezienie śladów tych rodzajów krytycyzmu „we fragmentach filozofów wczesnogreckich” (s. 74).

Rozumienie „sceptycyzmu” przedstawiane w pracy D. Kuboka jest zainspirowane rozważaniami pojęciowymi zawartymi w *Zarysach pyrrońskich* Sekstusa Empiryka (PH I 1-4; 7). W słowach otwierających *Zarysy pyrrońskie* (PH I 1-4) Sekstus wyróżnia trzy główne „filozofie”, odróżniając stanowisko sceptyków zarówno od doktryny tych myślicieli, którzy twierdzą, że prawda jest poznawalna (dogmatycy), jak i od tych filozofów, którzy sądzą, że prawdy poznać nie można (akademycy) (s. 15, 86–91)². Analiza typologii Sekstusa z PH I 1-4 prowadzi Autora do przyjęcia definicji sceptycyzmu jako „zetetycyzmu” (Z), sprowadzającego się do ciągłego poszukiwania, w odróżnieniu od dwu stanowisk dogmatycznych określanych terminami „pozytywnego dogmatyzmu” (PD) i „negatywnego dogmatyzmu” (ND), z których pierwszy twierdzi, że znalazł prawdy, a drugi zaprzecza, że jest to możliwe.

Druga definicja sceptycyzmu u Sekstusa Empiryka określa tradycję sceptyczną jako „powściągnającą sąd” (PH I 7). To sformułowanie skłania Autora do przyjęcia drugiego znaczenia sceptycyzmu rozumianego jako „epechizm”, czyli „postawy powstrzymywania się od wydawania sądów” (s. 127). Ze względu na sprzeczność obu definicji, skoro nie można przyjmować równocześnie, że sceptycyzm jest ciągłym poszukiwaniem i zarazem powściągnięciem sądu, Autor przyjmuje słuszne rozwiązanie, iż w dziele Sekstusa Empiryka współistnieją różne rozumienia sceptycyzmu. W bardzo ciekawym omówieniu historycznym D. Kubok wskazuje na ewolucję znaczenia sceptycyzmu od zetetycyzmu (tak jak w PH I 1-4

² Sekstus Empiryk (2019: 39): „Zapewne dlatego w odniesieniu do tego, co jest przedmiotem poszukiwań filozoficznych, jedni powiedzieli, że znaleźli prawdę, inni oznajmili, że nie jest możliwe jej poznanie, a jeszcze inni poszukują.”

pojmowanego jako negacja zarówno „pozytywnego dogmatyzmu”, jak i „negatywnego dogmatyzmu”) do „negatywnego dogmatyzmu”. Jednak D. Kubok bardzo mocno podkreśla, że szczególnie interesująca jest definicja sceptycyzmu jako zetetycyzmu, a zatem sceptycyzmu jako „ciągłego szukania zamiast ostatecznego odrzucania, czy też wstrzymywania poszukiwań” (s. 106). Stąd też ostatni rozdział *Części pierwszej* omawiający podstawowe kategorie stosowane w pracy poświęcony jest omówieniu zetetycyzmu (I 4).

W odniesieniu do *Części pierwszej*, w której przedstawiane są propozycje typologiczne mogą się pojawić pytania o prawomocność wyodrębniania takich a nie innych kategorii (np. typów krytycyzmu) czy relacji między pojęciami (np. kwestia źródłowości epistemologicznego krytycyzmu separacyjnego [EKS] w stosunku do krytycyzmu epistemologicznego [KE] i krytycyzmu antydogmatycznego [KA]). Jak już zostało wspomniane wyżej, zestaw kategorii ma charakter w dużej mierze autorski i oryginalny, a oparty jest na bogatej lekturze zarówno opracowań poświęconych krytycyzmowi i sceptycyzmowi (m.in. J. Pelca, W. Witwickiego, K. Ajdukiewicza, T. Kotarbińskiego, Z. Cackowskiego, T. Herbuta), a także na analizie materiału źródłowego. Pewną cechą szczególną pracy jest nowatorska terminologia przyjmująca czasami formę pojęć stworzonych przez Autora lub zaczerpniętych z innych opracowań (np. „ameinosynkrytycyzm”, „isosynkrytycyzm”, „aristofilozofia”, „allokrytycyzm” etc.). Tego typu zabiegi zawsze obciążone są ryzykiem – w szczególnych wypadkach nowe terminy wkraczają do powszechnego obiegu, ale często budzą kontrowersje, jak to miało miejsce w przypadku przekładu *Zarysów pirrońskich* A. Krokiewicza (Auerbach 1935).

Oryginalny jest także zabieg autora polegający na posługiwaniu się literowymi skrótami pojęć (np. S, Z, KE, KA etc.). Chociaż książka ma wszelkie walory literackie wymagane od rozprawy naukowej, pojawiają się w niej całe akapity, w których występują długie sekwencje zdań ze skrótami pojęć (np. s. 73–74). Tak rozpisane wywody w pewien sposób naruszają jednolitość stylistyczną pracy i obniżają jej walor literacki, wprowadzając pewien rodzaj „żargonu”. Jednak, w zamian, praca zyskuje dzięki nim na przejrzystości.

Po metodologicznym i pojęciowym wprowadzeniu, obejmującym *Część pierwszą* pracy, następuje *Część druga* w całości poświęcona badaniu wczesnej myśli greckiej pod kątem wypracowanej i omówionej w *Części pierwszej* siatki pojęciowej. *Część druga* jest głównym elementem książki, jako że zatytułowana jest tak jak cała praca: *Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej filozofii greckiej*.

Należy podkreślić, że cel badawczy zarysowany w *Części drugiej* odbiega od zwyczajowego przeglądu antedecencji sceptycznych w filozofii presokratejskiej. Od klasycznego już opracowania historii sceptycyzmu w filozofii starożytnej V. Brocharda (1923) po nowy zbiór tekstów pod redakcją R. Betta (2010) w każdej z pracy pojawia się rozdział ukazujący motywy sceptyczne obecne w tekstach przedpyrronskich. Ponadto, taki cel badawczy realizowany jest w setkach prac szczegółowych.

Natomiast w monografii D. Kuboka napotyamy analizę tych tekstów czy fragmentów, które odpowiadają zarysowanej w *Części pierwszej* typologii krytycyzmu. Jest to więc próba rekonstrukcji pewnej „logiki krytycznej” i odsłonięcia struktur krytycznego myślenia, form czy schematów krytycznych, które łączą różne zakresy tematyczne obecne we wczesnej fazie myśli greckiej. Taki cel decyduje o oryginalności i autorskim charakterze pracy D. Kuboka.

W odniesieniu do interpretacji materiału historycznego należy podkreślić, że Autor zakreśla bardzo szerokie pole badawcze, obejmujące różne obszary wczesnej myśli greckiej (liryka, epika, proza) od Homera po sofistów. Nie ogranicza się zatem tylko do klasycznego zestawu „filozofów” i materiału „filozoficznego” (Anaksymander, Ksenofanes, pitagorejczycy, Heraklit, eleaci, Empedokles, Anaksagoras, Diogenes z Apollonii, atomiści, sofisci), ale obejmuje również epikę (Homer, Hezjod), lirykę (Solon, Teognis, Archiloch), prozę w jej różnych odmianach (np. alegoreza: Ferekydes z Syros; historiografia: Herodot). Ten całościowy ogląd jest, jak sądzę, jedną z wartości pracy D. Kuboka, ukazując kierunek badań swym zakresem daleko odbiegający od obowiązującego standardu i dowodzący, że przyjęte w XIX wieku „etykiety” i kategorie nałożone na wczesną myśl grecką, są w dużej mierze konstrukcją wymagającą rewizji. Biorąc pod uwagę tak szeroki zakres omawianego materiału oraz wypowiedzi samego Autora (s. 12), praca mogłaby nosić tytuł *Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej myśli greckiej*, zamiast „we wczesnej filozofii greckiej”. Tak szeroki zakres badawczy jest przejawem odwagi Autora, wymagającym doskonałej orientacji w problematyce, znajomości kontekstu, języka, literatury źródłowej oraz pomocniczej. Bez względu na ocenę poszczególnych interpretacji proponowanych przez D. Kuboka można stwierdzić, że opiera się w nich na szerokiej i starannie wybranej literaturze przedmiotu.

Zgodnie z przedstawioną przez Autora typologią terminu „krytycyzm”, *Część druga* składa się z pięciu rozdziałów omawiających: „krytycyzm separacyjny”, „krytycyzm antydogmatyczny”, „krytycyzm epistemologiczny”, „allokrytycyzm” i „autokrytycyzm”, a także „synkrytycyzm”.

W *Rozdziale 1* poświęconym „krytycyzmowi separacyjnemu”, który, jak pisze Autor, jest prymarną zdolnością do rozdzielania, rozróżniania czy wyznaczania granic, D. Kubok omawia wybrane fragmenty Hezjoda, Anaksymandra, Filolaosa, Heraklita, Parmenidesa, Zenona, Melissosa, Empedoklesa, Demokryta i sofistów.

W *Rozdziale 2*, którego przedmiotem jest „krytycyzm antydogmatyczny”, poddane analizie zostają fragmenty Homera, Hezjoda, Solona, filozofów jońskich i Ferekydesa z Syros, Ksenofanesa z Kolofonu, Teognisa z Megary, pitagorejczków i autorów hippokratejskich, Heraklita z Efezu, Parmenidesa i eleatów, Empedoklesa, Anaksagorasa, Diogenesa z Apollonii, Demokryta i atomistów, a także Protagorasa i Gorgiasza.

W *Rozdziale 3* D. Kubok wykazuje obecność „krytycyzmu epistemologicznego” we fragmentach Homera, Hezjoda, Alkmajona, Ksenofanesa, Zenona, Protagorasa, w traktacie *O dawniejszej medycynie*, Heraklita i Parmenidesa.

W *Rozdziale 4* Autor zbiera fragmenty „allokrytyczne” i „autokrytyczne”. Analizie poddane zostają fragmenty Archilocha, Hezjoda, filozofów jońskich, pitagorejczyków, Ksenofanesa, Parmenidesa, Empedoklesa i Demokryta.

W *Rozdziale 5* poświęconym „synkrytycyzmowi”, omawiane są jego dwa podtypy: „synkrytycyzm koniunktywny” związany z łączeniem i „synkrytycyzm komparatywny” związany z czynnością porównywania. W ramach synkrytycyzmu koniunktywnego Autor większą uwagę poświęca Parmenidesowi, Empedoklesowi, Anaksagorasowi i atomistom. W części poświęconej syn krytycyzmowi komparatywnemu omawiane są fragmenty Homera, Hezjoda i Herodota.

Jak już wspomnieliśmy, tak szeroki dobór analizowanego materiału wykracza ponad zwyczajowe omówienie antecedencji sceptycznych w okresie presokratycznym. Klasyczne opracowania ograniczają się do analizy motywów sceptycznych u Ksenofanesa, Heraklita eleatów, pluralistów, Demokryta, Metrodora, Anaksarchosa, Protagorasa i Gorgiasza (Brochard 1923: 1–19), bądź też, jak w nowym opracowaniu Mi-Kyung Lee, u Ksenofanesa, Demokryta, Protagorasa, Heraklita, Kratylosa, Anaksarchosa i Monimosa (2010). Tak szeroki wybór postaci jest oczywiście związany z zamierzeniem badawczym D. Kuboka, jakim jest rekonstrukcja wszelkich motywów „krytycznych” uporządkowanych wedle przedstawionej w *Części pierwszej* typologii.

Zaletą tego podejścia jest na pewno obszerny przegląd postaci krytycyzmu we wczesnej myśli greckiej. Siłą rzeczy nie starczy już tu miejsca na analizę relacji tych motywów do myśli Pyrrona czy sceptycyzmu Sekstusa Empiryka. Warto jednak zwrócić uwagę, że tezą patronującą omówieniu zawartym w części historycznej pracy jest definicja Sekstusa Empiryka z PH I 1-4 określająca sceptycyzm jako zetetycyzm. Autor kilkakrotnie powtarza bardzo znaczącą tezę o odejściu od pierwotnego rozumienia sceptycyzmu jako zetetycyzmu i o dominacji rozumienia sceptycyzmu jako epechizmu czy negatywnego dogmatyzmu. D. Kubok pisze o tym np. w omówieniu frg. B 18 Ksenofanesa:

Jeśli określać Ksenofanesa mianem sceptyka, to tylko w znaczeniu S przyjętym w tej pracy, czyli w perspektywie S jako Z, a nie S jako E. Ta konstatacja jest niesłychanie ważna, pokazuje bowiem wyraźnie, że w naszej europejskiej kulturze prymarnym typem S był S jako Z, a nie S jako E, czy też epechizm, który dopiero w późniejszym czasie stał się dominującą wykładnią S w ogóle, a z czasem niemal całkowicie wyparł S jako Z. (s. 483).

Całą pracę D. Kuboka charakteryzuje wielka sympatia Autora do „krytycyzmu” jako pewnej pozytywnej postawy, stanowiska filozoficznego czy ważnego zjawiska kulturotwórczego. Praca jest bowiem apologią „sceptycyzmu” rozumianego jako „zetetycyzm”, czyli sceptycyzmu rozumianego jako świadomość ludzkich ograniczeń poznawczych, skłaniająca do nieustannego poszukiwania odpowiedzi. Tym samym Autor w swej pracy odpiera wiele negatywnych opinii funkcjonujących na temat sceptycyzmu, które najczęściej stawiają sceptycyzmowi zarzut pasożytowania, lenistwa intelektualnego, jałowości, a które to zarzuty,

jak wskazuje D. Kubok, są oparte na zawłaszczaniu pewnego rozumienia sceptycyzmu i jego arbitralnym rozumieniu jako „negatywnego dogmatyzmu”. Przyjęcie znaczenia sceptycyzmu jako zetetycyzmu jest zatem tym aspektem pracy, który decyduje o uznaniu sceptycyzmu za zjawisko wartościowe zarówno pod względem historycznym, jak i metodologicznym.

Podsumowując uwagi na temat monografii D. Kuboka, należy podkreślić, że samo stanowisko filozoficzne Autora oraz proponowane kategorie i propozycje interpretacyjne warte są z pewnością dalszej dyskusji. Praca bowiem swoim szerokim zakresem – zarówno pod względem metody, jak i celów – pozostawia bardzo szerokie pole do filozoficznych debat odnoszących się zarówno do kwestii typologii i metody, jak i do interpretacji materiału historycznego.

Bibliografia

Źródła

- Diogenes Laertios. (1988). *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*. 4. wyd. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sekstus Empiricus. (1970). *Przeciw logikom*. Przeł. M. Pąkcińska-Niepołomska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sekstus Empiryk. (2019). *Zarysy Pyrrońskie*. Przeł. Z. Nerczuk. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Sextus Empiricus. (1958). *Opera. Pyrrhoneion hypotyposeon libros tres continens*. Vol. 1. Recensuit H. Mutschmann. Editionem stereotypam emendatam curavit, addenda et corrigenda adiecit I. Mau. Leipzig: In aedibus Teubneri.
- Sextus Empiricus. (1931). *Zarysów pirrońskich księga pierwsza, druga i trzecia*. Przetłumaczył i wstępem poprzedził A. Krokiewicz. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Wiśniewski, B. (1970). *Karneades. Fragmente. Text und Kommentar*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wiśniewski, B. (1982). *Philon von Larissa. Testimonia und Kommentar*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Opracowania

- Auerbach, W. (1935). Sextusa Empiricus „Zarysów Pirrońskich” księga pierwsza, druga i trzecia. Przeł. i wstępem poprzedził A. Krokiewicz. Kraków 1931. Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności. *Ruch Filozoficzny* 13(1–4). 6a–8a.
- Barnes, J. (1992). *Diogenes Laertius IX 61-116: the Philosophy of Pyrrhonism. II 36.6*. In: W. Haase, H. Temporini (eds.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. Berlin–New York: de Gruyter.
- Bett, R. (ed.). (2010). *The Cambridge Companion to Ancient Scepticism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brochard, V. (1923). *Les sceptiques grecs*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Dąbska, I. (1931). O sceptykach greckich. *Filomata* 39. 209–215.
- Dąbska, I. (1939). O sceptycyzmie i o niektórych sposobach przewycięzania go. *Przegląd Współczesny* 4(204). 1–9.

- Dąbska, I. (1948). O rodzajach sceptycyzmu. *Kwartalnik Filozoficzny* 17(1–2). 79–86.
- Dąbska, I. (1968). Sceptyczna krytyka pojęcia czasu u Sextusa Empiryka. *Filomata* 215. 243–248.
- Gajda, J. (2007). *Filozofia przedplatońska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Joachimowicz, L. (1972). *Sceptycyzm grecki. Wybrane zagadnienia*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Krokiewicz, A. (1927). Pirron z Elidy i Tymon z Fliuntu. *Kwartalnik Filozoficzny* V. 385–420.
- Krokiewicz, A. (1928). Arkezilaos. *Kwartalnik Filozoficzny* VI. 143–176.
- Krokiewicz, A. (1929). Karneades. *Kwartalnik Filozoficzny* VII. 353–418.
- Krokiewicz, A. (1930). Sextus. *Kwartalnik Filozoficzny* VIII. 384–436.
- Krokiewicz, A. (1931). Filon z Larissy i Antjochos z Askalonu. *Kwartalnik Filozoficzny* IX. 270–309, 329–366.
- Krokiewicz, A. (1964). *Sceptycyzm grecki. Od Pirrona do Karneadesa*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Krokiewicz, A. (1966). *Sceptycyzm grecki (od Filona do Sekstusa)*. Warszawa: Wydawnictwo PAX.
- Krokiewicz, A. (1974). *Arystoteles, Pirron i Plotyn*. Warszawa: Wydawnictwo PAX.
- Kubok, D. (2021). *Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej filozofii greckiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lee, Mi-Kyoung. (2010). *Antecedents in Early Greek Philosophy*. In: R.A.H. Bett (ed.). *The Cambridge Companion to Ancient Scepticism. The Cambridge Companion to Ancient Scepticism*. Cambridge University Press. 13–35.
- Wiszniewski, M. (1976). *Sextus Empiricus. O sceptycyzmie*. W: M. Wiszniewski. *Bacona metoda tłumaczenia natury i inne pisma filozoficzne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 641–670.
- Wiśniewski, B. (1966). *L'influence des sophistes sur Aristote, Epicure, Stoiciens et sceptique*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Ziemińska, R. (2013). *Historia sceptycyzmu. W poszukiwaniu spójności*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Prof. Zbigniew Nerczuk – is the classical scholar and the historian of ancient philosophy concerned with Greek philosophy, primarily with the so-called “Sophistic Movement”, Plato and ancient scepticism. Among his published works are monographs relating to Plato’s dialogues *Gorgias* and *Theaetetus* and numerous translations from Greek, Latin, German and English. His research aims to reconstruct the context of philosophical discussions through historical, literary, structural and linguistic analysis of the text.

e-mail: zibbi@umk.pl